

Stefan Zawierucha

Wójt Gminy Marciszów

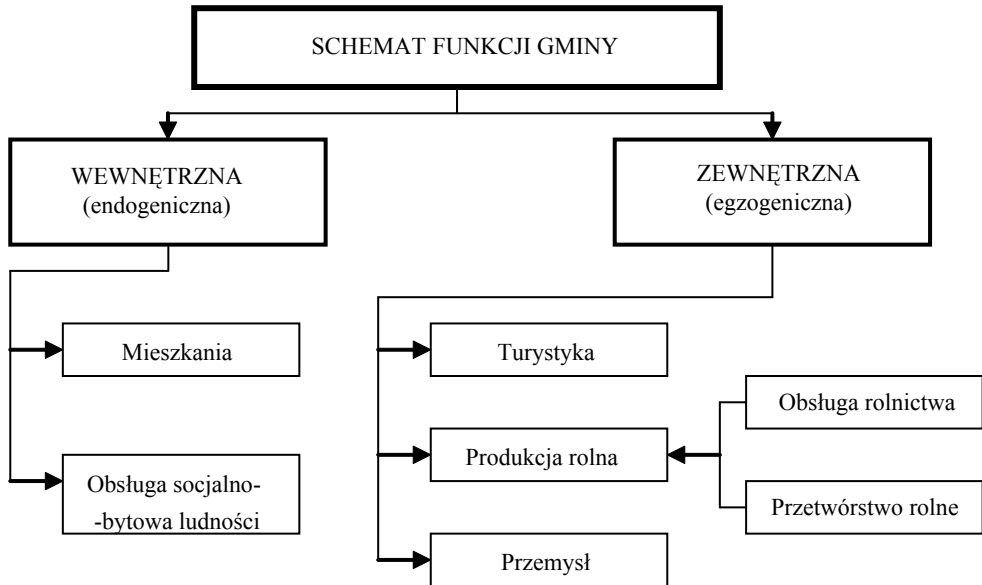
O BADANIU STRUKTURY FUNKCJONALNEJ W KONTEKŚCIE ROZWOJU LOKALNEGO NA PRZYKŁADZIE GMINY MARCISZÓW

Streszczenie: W artykule autor podjął temat badania niektórych czynników struktury funkcjonalnej wiejskiej gminy Marciszów. Gmina ta szczególnie dotkliwie odczuła upadek przemysłu w początkach przeobrażeń systemowych, jakie dokonały się na przełomie lat 90. Przemysł jednak, chociaż inne jego gałęzie, zaczyna się odradzać. Obecnie trudno jest wyłonić funkcję dominującą, wobec czego gmina cechuje się mieszanymi funkcjami. Wskazano tu na możliwości rozwoju gminy. Jest to rozwój wielofunkcyjny, ukierunkowany na dalszy rozwój przemysłu, ale także turystyki.

Rozwój lokalny jest procesem złożonym, wielowymiarowym, a przy tym trudnym do precyzyjnego badania. Jak zauważył W. Dziemianowicz, prezentowane w wielu opracowaniach definicje rozwoju lokalnego czy regionalnego są „...na tyle uniwersalne, że można ich używać zarówno do opisu rozwoju regionu, jak i mniejszych jednostek terytorialnych, w zależności od badanej materii” [Dziemianowicz 1997, s. 29]. Nie wkraczając w kwestie związane z operacjonalizacją pojęcia, przyjmujemy, że rozwój ten na ogół rozumiany jest jako rozwój gminy, który dokonuje się równocześnie na płaszczyźnie społecznej, gospodarczej i środowiskowej. Rozwój gminy odbywa się pod wpływem wielu czynników, których charakterystyczną cechą są wzajemne powiązania oraz zmienność w czasie i przestrzeni. Jednym z najistotniejszych spośród nich jest struktura funkcjonalna gminy. Nie jest ona czynnikiem autonomicznym, lecz jest wynikiem oddziaływania szeregu zróżnicowanych bodźców.

Kryterium funkcjonalne typologii gmin dotyczy ich złożonego charakteru gospodarczego. Typologia funkcjonalna gmin to klasyfikacja gmin według typów funkcjonalnych, czyli według typów gmin określanych na podstawie kryterium funkcjonalnego. Kryterium funkcjonalne jest trudne do ustalenia w sposób jednoznaczny [Brol, Maj, Strahl 1990, s. 11]. W literaturze przedmiotu typy funkcjonalne określa się według zatrudnienia ludności w określonych sektorach gospodarki. R. Brol, opisując aglomeracje miast według kryterium funkcjonalnego, wyróżnił: miejskie, miejsko-przemysłowe, przemysłowo-górnictwo, przemysłowe, przemysłowo-portowe i portowe [Brol, Maj, Strahl 1990, s. 18]. Analogicznie pod względem

funkcjonalnym wyszczególnić można gminy wiejskie: rolnicze, rolniczo-przemysłowe, przemysłowe i przemysłowo-górnice, ale także górnicze (pod warunkiem, że nie ujmemy ich po prostu jako gminy przemysłowe), turystyczne, turystyczno-uzdrowskowe i turystyczno-przemysłowe. Typ funkcjonalny określany jest bowiem funkcją, której udział w strukturze funkcjonalnej jest dominujący.

Rys. 1. Schemat funkcji gminy

Źródło: [Szczurowska, Podawca, Gworek 2006, s. 40].

Poznanie funkcji gminy wiejskiej pozwala na bliższe określenie jej specjalności w sieci osadniczej oraz gospodarce lokalnej. Założenie to daje możliwość przyjęcia analogicznego jak w przypadku obszarów miejskich podziału – z punktu widzenia ich roli w strukturze gospodarki – zespołu funkcji obszarów wiejskich. Mamy zatem egzogeniczne funkcje zewnętrzne, pełnione na rzecz gospodarki regionu czy kraju, oraz endogeniczne funkcje wewnętrzne, pełnione na rzecz mieszkańców gminy [Szczurowska, Podawca, Gworek 2006, s. 39]. W literaturze przedmiotu bardzo popularny jest wprawdzie taki podział funkcji, jaki zaprezentowano na rys. 1, jednakże z drugiej strony nie ma zgodności co do wyszczególnienia pełnego zbioru głównych typów funkcjonalnych obszarów wiejskich.

Na przykład J. Bański, analizując współczesne trendy przemian przekształceń struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich, wskazuje na sześć typów: rolniczy, leśny, mieszkalny, turystyczno-wypoczynkowy, produkcyjny, mieszany [Bański 2007, s. 18-20]. Zauważyć należy, iż struktura funkcji proponowana przez Bańskiego wynika z wykorzystania przez autora danych statystycznych, dotyczących wykorzysty-

wanej powierzchni w działalności gospodarczej w gminach. Dlatego niewyszczególniona jest tu np. funkcja usługowa, którą wyróżniają inni autorzy, dokonujący podziału według innych kryteriów. Warto jednocześnie dodać, że ten sam autor w innych publikacjach rozszerza poszczególne typy funkcjonalne.

Jeszcze inny zestaw zaproponowała H. Powęska, wyróżniając następujące dominujące funkcje: rolnicza (jednak z rozróżnieniem na rolnictwo industrialne, ekologiczne i tradycyjne), leśna, ekologiczna, turystyczna, usługowa, sypialniana, komunikacyjna, przemysłowa [Powęska]. Poszukując innych typologii, łatwo zorientujemy się, że często propozycja określonego zróżnicowania wynika z przyjętej metodologii badań i opisu danego fragmentu rzeczywistości społeczno-gospodarczej. Na przykład w strategiach rozwojowych dla województwa dolnośląskiego przyjęto podział funkcji na: usługową, przemysłową, obsługi rolnictwa, turystyczną oraz uzdrowską [Internet 1]. Warunkowane jest to przyjętymi w opracowaniu uproszczeniami.

Struktura funkcjonalna każdej gminy może stać się przedmiotem pomiaru. O jej cechach wnioskować można na podstawie analizy takich cech gospodarki, jak np. struktura produkcji, struktura handlu, struktura usług, struktura zatrudnienia, struktura zagospodarowania przestrzennego. Badania takie mogą pozwolić na identyfikację nie tylko cech struktury funkcjonalnej, ale również jej zmienności w czasie i przestrzeni. Do pomiaru struktury funkcjonalnej badanej gminy wykorzystano analizę struktury zatrudnienia w podziale na poszczególne sekcje PKD.

W zakresie wyboru metody określenia specjalizacji funkcjonalnej gmin wskazać należy na metodologiczne trudności. Często wykorzystywane są metody pośrednie, opisywane przez M. Jerczyńskiego, stosowane przy analizie bazy ekonomicznej [Jerczyński 1971; 1973]. Autor ten proponuje kilka metod: najmniejszych zapotrzebowań, wskaźnika nadwyżki pracowników, jak również metodę opartą na współczynniku lokalizacji, zwanym wskaźnikiem Florence'a. Wśród innych metod stosuje się także analizę struktury sprzedaży dóbr i usług wytworzonych w jednostce terytorialnej, metodę badania infrastruktury komunalnej czy też metodę badania środków budżetowych [Rajchel 2005, s. 401]. Dodać należy, iż współcześnie nader trudno jest wyróżnić endo- i egzogeniczne funkcje, granice zaś pomiędzy nimi coraz bardziej stają się nieostre. Ponadto takie czynniki, jak globalizacja, rozwój nowych technologii, a zwłaszcza rewolucja informacyjna kreująca formowanie się społeczeństwa informacyjnego, ponadto łączenie się państw w większe organizmy ponadpaństwowe, zarysy kryzysu państw narodowych, a w skali organizacji życia społeczno-ekonomicznego nowe koncepcje z zakresu szeroko pojętego zarządzania powodują, że następuje całkowity zanik niektórych funkcji oraz wykształcenie zupełnie nowych.

Prezentowane poniżej wyniki są fragmentem badań własnych, dotyczących struktury funkcjonalnej gmin wiejskich subregionów: jeleniogórskiego i wałbrzyskiego. Realizowane są one w ramach szerszego projektu, składającego się na pracę doktorską autora. W badaniach tych, zrealizowanych w marcu 2009 r., strukturę funkcji przyjęto na podstawie danych statystycznych dotyczących struktury zatrud-

nienia mieszkańców gminy. Ponadto użyto również kwestionariusza ankiety, na podstawie którego uzyskano dodatkowe informacje o największych pracodawcach w gminie (dane takie, jak branża, lokalizacja, liczba zatrudnionych), jak również o największych pracodawcach spoza terenu gminy, w których zatrudnienie znaleźli mieszkańcy gminy Marciszów. Dane takie uzyskano w referacie ds. rozwoju gospodarczego, ponadto też w wyniku bezpośrednich badań. Zatem identyfikację oraz pomiar endo- i egzogenicznych funkcji gminy przeprowadzono za pomocą metod zarówno bezpośrednich, polegających na badaniach terenowych, jak i pośrednich, bazujących na danych statystycznych z zakresu zatrudnienia (por. [Maciejuk, Zapart 2006, s. 86]).

Ze względu na fakt, że nie były osiągalne wszystkie dane dotyczące roku 2008, badania zawężono do okresu 2004-2007, a zatem od roku, w którym nastąpiła integracja Polski ze strukturami Unii Europejskiej, do momentu, w którym można było uzyskać pełne informacje zamykające rok 2007. Mając na uwadze względnie nieduży obszar badawczy, sięgnięto także po informacje uzyskane w poszczególnych sołectwach (9 sołectw), co stwarzało możliwość badania tych aspektów, które są rzeczywiste, a przy tym nieuchwytnie w statystykach biur statystycznych.

Marciszów jest gminą wiejską liczącą 4,8 tys. mieszkańców, zlokalizowaną w północnej części powiatu kamiennogórskiego. Jak zaznaczono poniżej, w jej strukturze trudno jest wyłonić funkcję zdecydowanie dominującą, dlatego możemy mówić o funkcji mieszanej.

Marciszów jest jedną z tych gmin sudeckich, które wyraźnie odczuły skutki załamania przemysłu po przemianach systemowych, jakie dokonały się na przełomie lat 90. Przemysł wprawdzie powoli odradza się, jednak wzrost ten nie jest na tyle duży, aby mówić o dynamicznych przemianach funkcjonalnych. Według badań specjalizacja funkcjonalna (według grupy egzogenicznej z podziałem na poszczególne działy i sekcje działalności) wskazuje na usługowo-rolniczy charakter gminy.

Na terenie gminy funkcjonuje 131 aktywnych, czynnie działających podmiotów gospodarczych (podmioty zarejestrowane lub mające tu swoje oddziały), wykonujących pozarolniczą działalność gospodarczą. Wśród nich 90% stanowią mikroprzedsiębiorstwa do 9 zatrudnionych, aczkolwiek bliższa analiza wskazuje, że najczęściej są to osoby samozatrudnione.

Przedsiębiorstwem zatrudniającym największą liczbę pracowników (80 osób) jest spółka ENGRAM, produkująca podzespoły dla branży elektrycznej. Ponadto na terenie gminy zlokalizowanych jest kilka przedsiębiorstw branży przetwórczej, wśród których największym jest firma KARI, zatrudniająca ok. 60 osób. Nieco mniej osób zatrudnia miejscowy tartak. Ponadto w gminie funkcjonuje kilka mniejszych przedsiębiorstw, zatrudniających do 20 osób, działających w takich sektorach, jak: obróbka metali, wydobywanie kamienia i pozyskiwanie kopaliny, usługi leśne, budownictwo, transport i logistyka.

Spośród przedsiębiorstw, których siedziby zlokalizowane są poza terenem gminy, a które mają na jej obszarze swoje przedstawicielstwa czy ekspozytury, zatrud-

nijając jej mieszkańców, do największych należą: PPUP Poczta Polska (8 osób zatrudnionych na terenie gminy), PKP (15 osób), Energia Pro (12 osób) oraz Wałbrzyski Zakład Wodociągów i Kanalizacji (20 osób).

Na terenie gminy funkcjonuje blisko 500 gospodarstw rolnych, zajmujących grunty orne o łącznym areale 4417 tys. ha. Zwrócić należy uwagę, że w badanym okresie 2004-2007 liczba gospodarstw rolnych uległa zwiększeniu z 471 do 496 (tab. 1). W strukturze dominują gospodarstwa małe, do 5 ha, których liczba wzrosła z 311 w 2004 r. do 340 w roku 2007, co oznacza, że stanowią one nieco ponad trzy czwarte ogółu gospodarstw rolnych w gminie. Osoby prowadzące takie gospodarstwa niemal zawsze znajdują zatrudnienie także poza rolnictwem. W znacznej części dotyczy to także właścicieli ponad 80 gospodarstw rolnych o areale do 10 ha. Oznacza to, że – pomimo znacznej liczby gospodarstw rolnych – nie rolnictwo stanowi źródło utrzymania ich właścicieli, którzy rolnikami stali się niejako z przymusu: składka na ubezpieczenie społeczne rolników (KRUS) jest kilkakrotnie niższa od składek na ubezpieczenie w ZUS. Dlatego też stałą praktyką wśród mikroprzedsiębiorców jest nabywanie kilku hektarów gruntów rolnych celem uniknięcia nadmiernych kosztów. Co więcej, ustalono też, że znaczną liczbę posiadaczy tychże mikrogospodarstw stanowią osoby spoza terenu gminy. Obserwacja tej tendencji, którą opisać można jako „ucieczka w KRUS”, na poziomie innych gmin pozwala stwierdzić, że jest to zjawisko szeroko praktykowane. Podkreślić należy, że – przynajmniej w przypadku gminy Marciszów – w zdecydowanej większości właściciele wspomnianych gospodarstw nie uprawiają tych gruntów, oddając je na ogół w dzierżawę. Między innymi też stąd wynika stwierdzenie, że pomimo relatywnie znacznej liczby gospodarstw rolnych Marciszów nie jest gminą o wyraźnie dominujących funkcjach rolniczych.

Tabela 1. Liczba gospodarstw rolnych (według wielkości areалу)

Rok	2004	2005	2006	2007
Ogółem	471	487	488	496
Do 5 ha	311	316	329	340
Do 10 ha	84	82	87	81
Do 15 ha	36	36	29	24
Do 20 ha	10	22	16	14
Do 30 ha	14	14	10	19
Do 50 ha	11	11	9	10
Do 100 ha	4	5	7	5
Powyżej 100 ha	1	1	1	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Gminy Marciszów.

Na terenach o rozdrobnionej strukturze agrarnej i dużym udziale działek niebędących gospodarstwami występuje rolnictwo produkujące wyłącznie na potrzeby własne, czerpiące główne dochody także ze źródeł niezarobkowych, takich jak renty,

emerytury czy pomoc społeczna. Zaledwie 75 gospodarstw w gminie zajmuje areale większe niż 10 ha. Warto też dodać, że trzech rolników gospodaruje na areale większym niż 100 ha, zatrudniając w nich pracowników zarówno stałych, jak i sezonowych.

Jak dowiodły badania dotyczące przemian funkcjonalnych obszarów wiejskich Sudetów po integracji z Unią Europejską, prowadzone w 2005 r. przez M. Hełdak, obecnie w Sudetach praktycznie nie występują gminy rolnicze [Hełdak 2008, s. 91]. Wynika to z niskiej jakości gleb górskich i trudności w uprawie, co już na przełomie wieków XIX i XX stanowiło przyczynek do rozwoju przemysłu na tych ziemiach.

Wśród gospodarstw rolnych, o których wspomniano powyżej, znajdują się także gospodarstwa agroturystyczne, których liczba spadła z trzech (jeszcze w 2006 r.) do zaledwie dwóch. W związku z tym spadła też liczba miejsc noclegowych z 24 do 16. Gmina ma znaczne walory turystyczne, wśród których do najbardziej znanych należą obiekty zlokalizowane w Rudawskim Parku Krajobrazowym. Należy dodać, że w gminie znajduje się 3165 tys. ha gruntów leśnych.

Na terenie gminy znajduje się także znaczna liczba poniemieckich wyrobisk z czasów, kiedy na tych terenach wydobywano rudy metali. Niektóre z nich pozostają niezabezpieczone i ogólnie dostępne, stanowiąc przedmiot zainteresowań eksploratorów z całej Polski. Trwają obecnie prace nad skatalogowaniem ich i wykorzystaniem na sposób analogiczny jak w przypadku podziemnych tras turystycznych w okolicach Walimia. W ślad za tym powinna nastąpić rozbudowa infrastruktury turystycznej.

Omawiając funkcje usługowe, wskazać należy też na inne możliwe kierunki rozwoju. Analiza struktury wydatków gminy w badanym okresie zwraca uwagę na samofinansowanie się lokalnej służby zdrowia. W ocenie władz gminnych zatrudniający 20 osób Samorządowy Zakład Opieki Zdrowotnej przygotowany jest do prywatyzacji.

W budżecie gminy najwięcej środków pochłania finansowanie infrastruktury społecznej. Wydatki na opiekę społeczną wprawdzie stabilizują się na poziomie 2,3 mln złotych, jednak zmniejsza się liczba osób korzystających z jej pomocy. Świadczy to stopniowym wzroście zamożności mieszkańców gminy, a przynajmniej o kurczeniu się tych segmentów społecznych, które w kategoriach socjologicznych określić możemy *obszarami nędzy*.

Wśród wydatków gminnych pochłaniających najwięcej środków należy wymienić te na oświatę, co obrazuje wyraźnie rozwiniętą funkcję usługową. Liczba nauczycieli (według liczby etatów) ustabilizowała się na poziomie 40, niemal w całości są nimi mieszkańcy gminy. Gminny Zespół Szkół, zatrudniający obecnie 50 osób, to szkoła podstawowa i gimnazjum. Liczba uczniów warunkowana jest czynnikami demograficznymi i waha się w przedziale 450-480 uczniów.

W latach 2004-2007 nastąpił istotny rozwój infrastruktury technicznej. Wydłużyla się łączna długość sieci wodociągowej (z 32 200 m w 2004 r. do 35 020 m w roku 2007), zwiększając odsetek gospodarstw domowych korzystających z sieci wo-

dociągowej do 36,9%. Warto zauważyć, że pozostała większość gospodarstw korzysta z własnych, górskich ujęć wody, które przystosowane zostały jeszcze przed rokiem 1945. Rozbudowywana jest także sieć kanalizacyjna, której długość wynosi 8800 m. Znaczna część (16,5%) gospodarstw domowych obsługiwanych jest przez przydomowe oczyszczalnie ścieków.

Ponad połowę przychodów gminy stanowią dotacje czy subwencje (w tym z Unii Europejskiej). Świadczy to o wysokiej specjalizacji w absorpcji środków zewnętrznych. W ramach tych funduszy od początku 2008 r. wdrożono gminny projekt wspomagania nowo powstających podmiotów gospodarczych „Nowy przedsiębiorca”.

Projekt dotyczy działań na rzecz ułatwień w podejmowaniu działalności gospodarczej, wzrostu świadomości ekonomicznej mieszkańców, informacji o unijnych środkach pomocowych, a także poradnictwa w sferze ekonomiczno-prawnej. W ramach programu jeszcze na przełomie lat 2007-2008 zaczęto prowadzić systematyczne badania ankietowe nowo powstających przedsiębiorstw, w których monitorowane są problemy nowo powstających firm.

Zaznaczyć należy, że przedsiębiorczość na terenach wiejskich cechuje się odmiennym charakterem niż na terenach miejskich. Na ogół są to małe firmy rodzinne, silnie powiązane z lokalną społecznością. Jeżeli zatrudnieni są w nich pracownicy, to zwykle należą oni do najbliższej rodziny. Przedsiębiorczość na terenach wiejskich ma jeszcze inną istotną właściwość: brak anonimowości w otoczeniu firmy decyduje o niepowtarzalności relacji gospodarczych na poziomie mikro. Są to cechy, które powodować mogą tworzenie nowych, specyficznych warunków rozwoju lokalnego.

Literatura

- Bański J., *Przemiany funkcjonalno-przestrzenne terenów wiejskich – diagnoza, rekomendacje dla KPZK i dyskusja*, IGiPZ PAN, Warszawa 2007.
- Brol R., Maj M., Strahl D., *Metody typologii miast*, AE, Wrocław 1990.
- Dziemianowicz W., *Kapitał zagraniczny a rozwój regionalny i lokalny w Polsce*, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1997.
- Hełdak M., *Przemiany funkcjonalne obszarów wiejskich Sudetów po integracji z Unią Europejską*, „Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich” 2008 nr 8.
- Jerczyński M., *Metody pośrednie identyfikacji i pomiaru. Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, Prace Geograficzne IG PAN, PWN, Warszawa 1971.
- Jerczyński M., *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*, [w:] *Studia nad strukturą funkcjonalną miast*, red. K. Dziewoński, Prace Geograficzne IG PAN, PWN, Warszawa 1973.
- Maciejuk M., Zapart J., *Metoda analizy nadwyżki pracowników w ocenie przemian struktury funkcjonalnej regionów*, [w:] *Metody oceny rozwoju regionalnego*, red. D. Strahl, AE, Wrocław 2006.
- Powęska H., *Zmienność i rozwój funkcji obszarów wiejskich*, [http://kpaim.sggw.waw.pl/files/oeconomia/4_\(1\)_2005/Poweska.pdf](http://kpaim.sggw.waw.pl/files/oeconomia/4_(1)_2005/Poweska.pdf).
- Rajchel D., *Struktura funkcjonalna z poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich powiatu opolskiego w 2003 roku*, [w:] *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, red. R. Brol, AE, Wrocław 2005.

Szczurowska M., Podawca K., Gworek B., *Struktura funkcjonalna obszarów wiejskich*, „Ochrona Środowiska i Zasobów Naturalnych” 2006 nr 29.

Źródło internetowe

[1] http://www.wbu.wroc.pl/INF/INFOR_OPR/PZPW/Pelny_tekst/3.pdf.

FUNCTIONAL STRUCTURE RESEARCH IN THE CONTEXT OF LOCAL DEVELOPMENT ON THE EXAMPLE OF THE MARCISZÓW COMMUNE

Summary: In his article the author examines some factors of the functional structure of rural commune Marciszów. This commune painfully experienced the decline of the industry at the beginning of system transformations which were at the turn of the 90s. The industry, however, though its other branches, starts to revive. Nowadays it is hard to show a predominant function, that is why mixed functions characterize the commune. The possibilities of the commune development are suggested in this article. This is multi-functional development directed at the further development of industry and tourism.